

Milers de nacions, dos centenars d'estats

Gerard Horta

La nació en la història

Anthony D. Smith

Traducció de Gustau Muñoz

132 pp., 2002, Editorial Afers-Universitat de València, Catarroja-València

El sociòleg anglès d'origen jueu Anthony Douglas Smith, nascut el 1939 i professor d'Etnicitat a la London School of Economic and Political Science, és reconegut arran de la tasca desenvolupada als darrers trenta anys entorn del que es conceptualitza genèricament com a «etnicitat» i «nacionalisme».¹ Amb aquest llibre apareix publicat per primer cop en català (setè volum de la col·lecció «El món de les nacions») i, a més, el que se n'edita és un recull inèdit de conferències del 1999: són els dos motius pels quals s'ha de celebrar de nou l'associació Editorial Afers-Universitat de València.

L'obra se subdivideix en tres blocs en què es tracta dels paradigmes dominants als darrers dos segles a l'hora d'afrontar la teorització sobre la nació i els nacionalis-

mes, els quals són debatuts a la recerca d'explicacions més àmplies i profundes —per força, en aquesta ressenya se'n reflectirà un mínim ressò: cal llegir el llibre! Al primer capítol s'exposen les arrels històriques en què sorgeix la interpretació del caràcter orgànic o voluntari de les nacions i els nacionalismes —el paradigma historicista— i les relacions que manté amb la visió primordialista. La conclusió de Smith advoca per vincular tots dos models amb diversos casos històrics a fi de constatar la combinació variable d'elements que ell classifica com a «cívics» i «ètnics» que s'hi dóna. En aquest sentit, seguint l'autor, és imprescindible atendre el tarannà dinàmic del procés històric de les nacions amb l'objectiu d'evitar encloure societats senceres sota categories estàtiques. Això duria a qüestionar certs aspectes que potser demanarien una major reflexió crítica. Per exemple, resulta difícil remetre a l'emergència de la «França» del segle x, utilitzant l'adjectivació de Renan del 1882 sobre «la força de l'oblit lingüístic» (p. 31), menys-tenint-hi el que els teòrics de moda del nacionalisme oculten massa: els processos de colonització a escala intraeuropea, conflictius no solament respecte a la formació medieval de les nacions europees, sinó especialment des del moment que els països vencedors organitzen els territoris conquerits a partir de formes estatals que impliquen, més que una clara homogeneïtzació cultural, pràctiques merament etnocides. Recordi's que rere la divisa revolucionària de «Llibertat, igualtat, fraternitat» hi subjau una quarta afirmació bandejada quasi sempre dels relats històrics: «indivisibilitat territorial» (lligada a aquella altra que deia que el francès «igualava» els drets dels ciutadans: «força de l'oblit» o repressió tota-

litarista de la diferència?). Per això resulta paradoxal remetre a R. Breton entorn del Canadà anglès i el Quebec per narrar el pas de tots dos estats d'un nacionalisme ètnic cap a un de «cívic, multicultural i inclusiu que acull un gran nombre d'immigrants no blancs i que celebra la diversitat cultural» (p. 35), sense atendre la realitat empírica dels centenars de nacions sense estat nord-americanes, societats «nadiues» que s'autoanomenen nacions,² les quals avui dia continuen veient com els seus territoris, representacions culturals, pràctiques econòmiques i de supervivència material són esclafades, fins i tot en la prohibició a aquests homes i dones (per exemple, als abnaki del Quebec) a registrar-se amb el seu nom i la seva llengua a l'administració de l'estat. Igualment, acudir a les «actituds dels bascos envers els immigrants andalusos» (p. 40) per explicitar delimitacions «exclusivistes» de la consciència ètnica fa un favor molt magre al professor Smith. En primer terme, perquè no ho demostra; i, segonament, perquè expressat d'una manera genèrica esdevé una referència impròpia de la seva altura intel·lectual, cosa que no es mereix un llibre tan interessant com aquest.

Que una societat comparteixi un sistema de símbols i significats a partir del qual representar-se el món i organitzar les relacions socials té sentit per a l'estudiós si, al mateix temps, s'hi té en compte (en el context del que es planteja a l'obra) el procés conflictiu de subjugacions militars, culturals, econòmiques i polítiques d'unes societats sobre unes altres. La construcció de les nacions, i el lligam entre la seva legitimació jurídica i històrica en funció de si ha pogut organitzar-se en termes d'estat o no (o de si *vol* ser nació sense organitzar-se

en termes estatals), és indestruïble de les dinàmiques convulses de la història. Els nacionalismes poden vehicular-se per exercir com a forces aterridores, i també, és clar, com a forces alliberadores. El que interessa entreveure'n són els projectes socials globals que canalitzen, quines necessitats, quines demandes. En definitiva: per què interpel·len com a tals. El principi de Smith de pretendre trobar equilibris a la complexa realitat contemporània, on el dret de les col·lectivitats a existir d'acord amb referents propis té lloc entre fluxos migratoris més o menys importants i entre models distints d'inserció dels migrants en les societats de destinació o acolliment, silencia sovint, dins el conjunt de la gamma extensa d'exemplificacions a què va acudint, pràctiques històriques etnocides per part d'estats europeus com ara Espanya, França, Anglaterra o Rússia sobre les minories nacionals intrafrontereres.

La definició de «nació» de Smith (p. 20) induïx a considerar la destrucció de milers de societats al segle XX, incapaces de sobreposar-se a l'homogeneïtzació cultural dels estats i, especialment, al procés colonitzador sota formes capitalistes, per complet desestructuradors en termes culturals i econòmics dins contextos evidentment diversos. Valdria la pena, doncs, en afrontar la comprensió del paradigma modernista dominant avui dia (capítol 2), relativitzar-ne el tarannà europeocèntric industrial –culturalista i essencialista– des del qual s'atorga una categoria explícita al sorgiment de «les» (algunes) nacions. Ni la consecució d'un estat, ni la consignació documental i literària de la cultura són peatges que hagin de pagar les nacions del món per esdevenir adjectivables com a tals (Smith incideix prou bé en el segon aspecte).

te). Fins i tot a Occident el pas de la tradició a la modernitat adopta formes distintes en una mateixa societat com ara la catalana, en què els projectes de nació postulats al XIX arriben a ser antagònics.³ Enllà de les dinàmiques conflictives entre la burgesia i les classes subalternes, tota manifestació social implica un model determinat d'organització i de relació cap endins i cap enfora. Assumint l'argumentació de l'autor, com interpretarien Friedrich Engels si visqués, o E. J. Hobsbawm i E. Gellner que en el context de l'adscripció proletària a l'espiritisme català es creï el 1891 a Barcelona, per primer cop a Europa i a iniciativa espiritista, una Lliga Internacional per la Pau –amb el suport del laïcisme lliurepensador, el progressisme polític i el sindicalisme més avançat, i dels representants europeus d'aquests moviments– que propugna la lliure federació dels pobles d'Europa, la supressió de les fronteres estatals i l'arbitratge i resolució dels conflictes entre els estats mitjançant el diàleg?

Al tercer capítol es tracta dels enfocaments «construccionalistes» de la nació i els nacionalismes, entesos com una construcció social lligada a l'era de la modernitat, articulada per les elits (Hobsbawm lliga els moviments nacionalistes de la segona meitat del XIX amb projectes socials conservadors, la qual cosa és desmentida de nou pel cas català, o per l'escocès en períodes importants de la seva història; i dels lapons, què se'n pot dir?) i encaminada a la seva superació per la globalització mateixa. Fora del debat sobre la condició espúria o no del passat, o de la recreació o la invenció de les tradicions, Smith remet amb encert a la memòria viva de les societats i a la seva capacitat per dotar de sentit l'empresa nacionalista. Un sentit que capdavanter

de l'enfocament modernista com Hobsbawm no deuen trobar enlloc,⁴ i que els deu impossibilitar d'explicar la supervivència de nacions com la catalana o la basca després de segles de ferotge subordinació en tots els terrenys. El paradigma del construccionisme social palesa un reduccionisme extrem que concep les classes subalternes europees com si fossin un mer apèndix passiu del dirigisme instituit per les elits a través dels imaginaris que elaboren, a més d'establir una correspondència estàtica entre nació i estat que resulta insostenible, d'aquí les paraules amb què l'autor ho rebateja: «sembla difícil entendre per què hauríem d'atorgar més substància a l'«estat» que a la «nació»» (p. 87). A continuació, Smith assenyala que és plenament lícita l'acusació de Benedict Anderson (el qual no podia preveure que la seva obra *Imagined Communities*, del 1991, havia de ser tan fatalment incompresa per aquells qui han «resolt» certs processos d'afirmació cultural com el fruit d'una «invenció») cap a Gellner –i Hobsbawm i altres– pel fet que assimilen justament «invenció» a «fabricació» o «falsedat» més que no a «imaginació» o «creació» (p. 88) –en aquests termes, què no és el fruit d'una construcció social? L'autor planteja llavors un dels punts centrals de la qüestió que permet respondre-hi: on rau la raó de la perdurabilitat i l'èxit d'artefactes culturals com els epigrafiats com a nacionalismes?, quin és el motiu de la seva necessitat? La premissa durkheimiana segons la qual res no és més poderós que una il·lusió compartida –sentida, voluntària, emocional, d'ideals i necessitats col·lectius, perquè responen a les demandes individuals d'amplis sectors socials: o és que no existeix una base material de les idees?– no se-

ria una porta tancada, sinó la proposta d'una obertura a la viabilitat de canalitzar, en allò compartit, el que uns homes i unes dones, de vegades una societat, consideren imprescindible de realitzar. Per què, doncs, es topa contínuament amb l'acaparadora invisibilització de la contradictòria gamma de projectes implícits en els moviments nacionalistes europeus contemporanis? Ficar al mateix sac nacionalismes de signe clarament imperialista i etnocida com els esmentats enrere, i altres que han maldat per espolsar-se la subordinació estructural a què la seva societat ha estat sotmesa històricament és difícil de justificar en termes científics –per més que dels nacionalismes estatals d'Europa se'n digui «cívics»–, una distinció que no es considera en cap dels models exposats.

Smith raona el perquè de l'enfocament etnosimbòlic que postula. Remarca la pertinència de comprendre que la categoria moderna de «nacionalismes» no respon a realitats encarnades en la història a partir del no-res. Les identitats culturals i les ideologies col·lectives s'expressen a partir de contextos determinats que s'encavalquen a través de continuïtats i trencaments en què és possible reconèixer-hi els processos estructuradors de les societats –en un gerundi continu–, i la seva capacitat per recórrer-hi, apropiat-se'n o reinterpretar-los en funció de la manera com es representen el seu present i les seves necessitats. Que la formulació que en derivi estigui lligada a les elits sembla un postulat massa arriscat per generalitzar-hi, per això el professor anglès la refusa tot apel·lant als components populars dels nacionalismes. La correspondència entre ètnies i nacions, així mateix, supera per la seva complexitat –el desenvolupament d'una nació sobre la

base de la incorporació o assimilació d'altres ètnies, o la constitució de nacions poliètniques, o l'existència d'ètnies polinacionals– qualsevol simplificació que se'n faci. En reflexionar sobre l'origen poliètnic de les nacions, l'autor manté que, en efecte, en molts casos l'ètnia dominant d'una nació posterior podrà aportar «mites i records de nacionalitat impartits a les generacions successives». Ara bé, no és menys cert –diríem– que la confusió entre estat i nació –Espanya com a nació amb una ètnia dominant, segons el plantejament de la immensa majoria d'autors que apareixen– acaba conduint els homes i dones de nacions minoritzades a esdevenir membres de «regions exteriors» (p. 106) incorporats burocràticament i sotmesos als forts i centralitzats estats moderns. És aquí que les nacions europees subalternitzades per la força de les armes no hi troben l'encaix possible, com s'està reflectint en la redacció de la futura Constitució europea, per no referir-se a les vel·leïtats militaristes de constitucions com l'espanyola entorn de la preservació de la *unidad territorial*.

Això duria a subratllar que el context globalitzador actual, per les seves mateixes característiques d'homogeneïtzació cultural des dels referents del liberalisme capitalista, no pot més que esperonar moviments d'afirmació identitària, sociocultural, en què es manifesta la lluita per la supervivència mateixa d'innombrables societats que es veuen impossibilitades de decidir el què i el com del seu present. No és possible oposar universalisme a particularisme, no sols perquè, com assenyala Claude Lévi-Strauss, res de l'esperit humà no ens és aliè, sinó perquè compartir-nos els uns als altres com a humans significa fer-ho des de referents propis. És aquest compar-

tir el que universalitza, no pas el pretendre que les categories d'una societat les han de compartir totes les societats del món. Les estructures es poden expressar en pràctiques localitzades, però en qualitat d'estructures no són locals, com ha escrit S. Narotzky: això obliga a estudiar els processos històrics i les relacions socials tant locals com globals. L'especificitat del lloc forma part de processos dinàmics de relacions socials a escala interna i externa.

La visió ideal que Smith atorga al nacionalisme, des del precepte del dret a la llibertat dels pobles i les persones, és un camí a seguir que hauria de portar a copsar la diversitat del repertori humà i les realitats històriques, en el sentit que la manera com una societat s'interpel·la a si mateixa en qualitat de «nació» —igual com s'interpel·la a si mateixa en termes religiosos o d'altres sistemes simbòlics— implica l'articulació de projectes molt distints: els moviments socials i la catalanitat que representa Companys no són els de Cambó, dit pel broc gros. I el present de les nacions està fet també d'aquestes bregues, inserides dins el camp ampli del conflicte d'una Europa la problemàtica de la qual no se ceneix a «musulmans, gitanos i afrocaribs»: les nacions europees minoritzades no són als mapes perquè colonitzar és la cara més terrorífica de la diferenciació. No es pot situar el «nacionalisme ètnic» fora d'Occident sense centrar-se en els processos històrics als estats plurinacionals actuals, dels quals els Països Catalans en són una víctima més. Utilitzant els darrers mots de l'autor, és avinent preguntar-se: quins processos de la història humana són il·luminats pels «components simbòlics i els models ètnics propis de les identitats culturals col·lectives»? (p. 113). Són alho-

ra processos tràgics que concerneixen les formacions estatals, i tota l'atracció de l'enfocament etnosimbolista trontollaria si no percebés la realitat de tantes llibertats no realitzades: no disposar d'un petit espai al mapa. Smith ho té en compte, per això raona i rebutja la falsa simplificació en voga entre «ètnic» i «cívic». No seria gratuït, doncs, citar Ted Lewellen: «“opressió” és una bella paraula per fer-la passar en còctels [...], però es converteix en una paraula lletja quan hom l'associa a la gent real, que pateix fam real, privacions reals i potser tortura i mort també reals» (*Introducción a la Antropología política*, p. 166). I, no és una privació social néixer i morir amb l'obligació de justificar per què un se sent cors, irlandès, lapó o català, privat del seu dret de ser? Mentre una plèiade d'historiadors i sociòlegs europeus embadaleixen davant de Hobsbawm i Gellner, es podria suggerir als científics socials catalans que es plantegessin de rebatre, sobre la base del coneixement empíric de la seva pròpia realitat, el munt de models explicatius que redueixen, compartimenten i moralitzen l'univers de les nacions, en comptes de reproduir les mirades d'aquests autors acríticament. No és casual que l'antropologia, com insisteix I. Terradas, es fonamenti en el realisme etnogràfic (per això els antropòlegs tampoc no surten al mapa).

Som davant d'un llibre excel·lent per pensar entorn de les perspectives historiogràfiques i sociològiques dominants sobre el paper de les nacions i els nacionalismes, del tot recomanable en la mesura que l'autor mostra elasticitat, erudició i incisió crítica en les seves reflexions, i que permet copsar el sentit de l'eclosió, les mancances i els aspectes recuperables de cada paradigma (aquí rau el valor magnífic, indiscuti-

ble, de l'obra): la immensa majoria dels plantejaments de l'autor podem fer-los nostres. Però que no s'oblidi: milers de nacions, dos centenars d'estats... i mitja dotzena d'exèrcits. □

Història i llibertat

Vicent Raga

1. L'especialització sostinguda de la seva recerca aflora el 1971 amb el llibre *Theories of Nationalism*, seguit entre innombrables altres de *Nationalism in the Twentieth Century* (1979), *The Ethnic revival in the Modern World* (1981), *The Ethnic Origins of Nations* (1986), *National Identity* (1991), *Nations and Nationalism in a Global Era* (1995) i *Nationalism and Modernism* (1998). Del conjunt se'n poden trobar, traduïts al castellà, *Las teorías del nacionalismo* (Península, 1976), *La identidad nacional* (Trama, 1997) i *Nacionalismo y modernidad* (Istmo, 2000).
2. Vegeu una interessant aproximació als noms i els llocs de milers de nacions sense estat del món (incloses les europees) a l'*Atlas of World Cultures* de D. H. Price (Sage, Londres, 1990). Bàsicament per comprovar-ne la desaparició.
3. Vegeu *Panoràmica del nacionalisme català* de Fèlix Cucurull (Ed. Catalanes de París, 1975). I, també, l'obra del primer teoritzador modern del catalanisme, Josep-Narcís Roca i Ferreras, sobre els vincles entre independentisme o alliberament nacional i internacionalisme, cinquanta anys abans que l'anticomunista V. I. Lenin tractés el tema (*Jospe-Narcís Roca i Ferreras i l'origen del nacionalisme d'esquerres*, Toni Strubell, 2000, «Els llibres del Set-ciències»).
4. Mancança que ja es dona en una obra primerenca com *Rebeldes primitivos* (Ariel, Barcelona, 1974 [1958]).

Freedom and its Betrayal. Six Enemies of Human Liberty

Isaiah Berlin

182 pp., 2002, Chatto and Windus, Londres

Hi ha una forta tendència a considerar que l'increment de coneixement només pot tenir lloc com un seguit de respostes a qüestions empíriques o a aquelles altres que poden ser susceptibles d'un tractament formal. Aquesta actitud que, en la seua forma elaborada caracteritza tot un corrent –i un de ben sòlid– del pensament occidental, té manifestacions molt barroeres en les quals s'insisteix ara potser amb més eficàcia que mai. La insensibilitat o el menyspreu que molts es creuen obligats a mostrar davant una qüestió amb l'aparença de filosòfica es presenta en determinats cercles intel·lectuals i acadèmics com una marca de rigor i seriositat. Aquesta actitud s'hauria de titllar, com a mínim, de paradoxal. Perquè, si ens fixem en l'àmbit de les anomenades ciències socials –l'economia o la psicologia, per posar-ne algun exemple–, ens trobem que les qüestions que es formulen i, sobretot, les respostes que es donen per bones poc tenen a veure amb els problemes veritables que, suposadament, encaren. I això passa perquè les exigències de «rigor i seriositat» que plan-